

חוטא, מהו עונשו?

פרק כה, הוא אחד הפרקים המרטיטים ביותר בספר תהילים. האדם פונה בו אל הא-להים ומבקש ממנו סליחה, על השגיאות והחטאים שעשה במשך חייו, ובמיוחד על חטאות נעוריו. אלא שהוא מבקש מהא-להים דבר נוסף, לדעת את דרכיו: "דַּרְכֶיךָ ה' הוֹדִיעֵנִי...". הקב"ה נענה לבקשתו: "טוֹב וְיִשָּׁר ה' - - עַל כֵּן יוֹרָה חֲטָאִים בְּדַרְךָ". מה היא אותה דרך שהקב"ה מורה עליה? על שאלה זאת ענה אחד מגדולי בעלי האגדה הארצישראלים, רבי פנחס בר חמא, בדרשה שנשתמרה בתלמוד הירושלמי (מכות ז ע"א): "...עַל כֵּן יוֹרָה חֲטָאִים בְּדַרְךָ, שְׁמוֹרָה דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה".

בעקבות דברים אלה מובאת דרשה, לדעתי, גם היא משל ר' פנחס, דרשה המתארת מחלוקת שבמרכזה החטא ועונשו. לא חכמים חלוקים כאן, אלא ישויות רוחניות עליהן מושתת העולם: "שאלו לחכמה 'חוטא מהו עונשו?' אמרה להם (משלי יג, כא) 'חֲטָאִים תִּרְדָּף רָעָה'. שאלו לנבואה 'חוטא מהו עונשו?' אמרה להן (יחזקאל יח, ד): 'הִנָּפֵשׁ הַחַטָּאת הִיא תָּמוּת'. שאלו לתורה 'חוטא מהו עונשו?' אמרה להן: יביא אשם ויתכפר לו". אחרון נשאל גם הקב"ה: "'חוטא מהו עונשו?' אמר להן: יעשו תשובה ויתכפר לו. היינו דכתיב עַל כֵּן יוֹרָה חֲטָאִים בְּדַרְךָ, יורה לחטאים דרך לעשות תשובה". לכאורה דברי המתווכחים אינם אלא דברי רקע לרעיון התשובה. אולם, יש בהם הרבה יותר מזה. מגוון התשובות מכריח אותנו להתעמק כל פעם, בפן אחר של מהות החטא והעונש. את זאת עשו חכמי ישראל לדורותיהם, שהקוסמו על ידי דברי אגדה אלו.

לפי החכמה, המיוצגת בספר משלי, "חֲטָאִים תִּרְדָּף רָעָה"; הרוע עצמו רודף את החטאים, את הרשעים שהחטא השתלט עליהם. סיום הפסוק "וְאֵת צַדִּיקִים יִשְׁלֹם טוֹב", משלים את הרעיון ע"י הניגוד. הטוב עצמו ישלם שכר לצדיקים. כך הבינו רבים את דברי החכמה, ביניהם רבי חיים מוולוז'ין, שכתב בפירושו לפרקי אבות (רוח חיים ה, ח) "חֲטָאִים תִּרְדָּף רָעָה, החטא עצמו מענישו... וכן אמר הנביא (ישעיה נ, יא) הֵן כָּלֶכֶם קִדְּחִי אֵשׁ מֵאַזְרֵי זִיקוֹת לָכוּ בְּאוֹר אֲשָׁכֶם וּבְזִיקוֹת בַּעֲרִיתֶם... בחטאיהם עושים להם אש של גיהנום בעצמם". כאלה הם גם דברי הזוהר (ח"ב קנ ע"ב) לפיהם, הגיהנום הלוהט, מוסק על ידי החום של היצר הרע. רבי חיים מוסיף: "והנפש החוטאת היא בגיהנום בחיים, מיד אחר החטא, ואין האדם מרגיש". עם קריאת הדברים האלה עלתה במחשבתי סצנה מחרידה מאחד מסרטינו של הבמאי היפני אקירה קורסווה, ובה קבוצת אנשים השוהים בגיהנום, אך הם טרם יודעים שכבר מתו. כך בדיוק נאמר במסכת ברכות (יח ע"ב) על הרשעים המתהלכים אתנו בעולמנו זה: "וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאוּמָּה (קהלת ט, ה), אלו רשעים שבחייהן קרויין מתים". הרשע הוא "חָלָל

רָשָׁע" (יחזקאל כא, ל), חי שכבר מת, שעדיין איננו יודע זאת. הוא 'זומבי' אומלל שרצונו האותנטי חדל להתקיים והוא נשלט על ידי כוחות הרוע שבקרבו.

לנבואה מחשבות אחרות: "הַנֶּפֶשׁ הַחַטָּאת הִיא תָּמוּת". הרשע הופך לגיהנום את מפשחתו, את החברה כולה. מכאן הצורך לדין ומשפט, שופטים ושוטרים: "וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כְּאִשֹּׁר זָמִם לַעֲשׂוֹת... וּבַעֲרַת הָרֶעַ מִקֶּרְבָּךְ" (דברים יט, יט). העונש חייב להיות גם הרתעה נגד הפושעים הפוטנציאליים (דברים יז, יב-יג): "וּבַעֲרַת הָרֶעַ מִיִּשְׂרָאֵל, וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וַיֵּרָאוּ וְלֹא יִזְדּוֹן עוֹד".

התורה מוסיפה כרובד שלישי את עקרונות הכפרה והתיקון. כדברי הנבואה, חייב העונש לתקן את העולם החיצוני, אך אנו חייבים גם לשנות ולגאול את החוטא עצמו. הטיב לנסח זאת המהר"ל מפראג (נתיבות עולם, נתיב התשובה א'): "כל התורה היא תיקון האדם, וגם בזה... ולכך התורה אומרת יביא אשם ויתכפר שזה תיקון החוטא". כאן נעוצה משמעותו של יום הכיפורים (ויקרא טז, כט-ל): בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֲדָשׁ תַּעֲנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם... כִּי בַּיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם".

מעתה מבינים אנו במקצת את תשובתו של הקב"ה. הכפרה והתיקון תלויים במעשים חיצוניים. הקב"ה רוצה את הלב, כדברי המהר"ל: "אבל השם יתברך אומר שיעשה תשובה, כי החוטא אשר יש לו לב נשבר ונדכה על חטאו הוא ית' מקבלו". אכן, (תהילים נא, יט): "וְזָכַחִי אֶל-לֹהִים רִיחַ נִשְׁפָּרָה". כי "לֵב נִשְׁפָּר וְנִדְכָּה אֶל-לֹהִים לֹא תִבָּרֶה". או אז, "לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ".

ממעמקים

במבוא לפירושו לתהילים, מדגיש רבי שמשון רפאל הירש שמזמורי הספר הם בסיס לתפילות ישראל. אולם, מוסיף הוא בצדק, הם גם הפכו לא"ב של השפה הדתית של אומות רבות, והשפיעו על רוחן ונפשן: "מזמורי התהילים משמשים לנפשות הדורשות את הא-להים, דרך לעלות בהם אליו ולהתעלות, ומביאים להם אור ונחמה, כוח ומסירות נפש במעגלות חייהם עלי אדמות". המזמורים אינם אלא "משרתים... של אותו העתיד המובטח... בו ייכלו השקר והעוול מקרב בני האדם", ובו תחודש "האמונה בא-ל היחיד, ישובו שלטון האמת, המשפט והאהבה, ותבוא הישועה לארץ". דוגמה בולטת לנוכחותו של ספר התהילים בשירת העולם, מצויה באחד הפרקים המרגשים ביותר בתפילת הימים הנוראים, תהלים ק"ל: "שִׁיר הַמַּעֲלֹת - מִמַּעַמְקִים קָרָאתִידָהּ ה'". 'מַמַּעַמְקִים' הפך לאחד היסודות של הליריקה הדתית בעולם המערבי, הוא יודע בתרגומו הלטיני: De profundis. מאז ימי הרנסנס נתחברו יצירות מוסיקליות שונות לפרק זה, ביניהן אחת משל באך (ששמה בגרמנית Auf de Tiefen), ואחרת שיוחסה בטעות למוצרט.

'ממעמקים' נוכח בתרבות העולם, ואתה הוא עבר חילון, ולפעמים חילול.אולם, אף בשעה שנתקדש, משהו במשמעותו הראשונית של 'ממעמקים' אבד. "כִּי עֲמָךְ הַסְּלִיחָה - - לְמַעַן תִּנָּרָא", נאמר בו. ורש"י מפרש, כשבפירושו מהדהדים דברי חז"ל בתנחומא: "כִּי עֲמָךְ הַסְּלִיחָה - לא נתת רשות לשליח לסלוח", אפילו אם הוא שליח שמימי. "לְמַעַן תִּנָּרָא... שלא יהא אדם בטוח על סליחת אחר". על מלוא המשמעות של הדברים עמד רבי שמשון רפאל הירש בפירושו: "רק ביד ה' הסליחה, רק הוא יכול לסלוח, כי אנוש, שגם הוא זקוק לסליחה, לא יכול לזכות את החוטא, ומכל שכן שאינו יכול לטהרו". ברקע כפרת העוונות הנוצרית, בשעת הוידוי בפני הכומר. אפשרות הסליחה מלווה את האדם תמיד, אך היא סליחה ישירה מהקב"ה, ללא מתווכים.

פרק כ"ה בו התחלנו את דיונונו מסתיים בתפילה לקב"ה, בקשת עזרה מהסכנות המאיימות: "רְאֵה אֱיִבֵּי כִּי רַבּוּ - - וְשִׁנְאַת חֶמֶס (!) שְׁנֵאוֹנֵי... פְּדֵה אֶ-לֵהִים אֶת יִשְׂרָאֵל - - מִכָּל צָרוֹתָיו". פרק ק"ל מסתיים בבקשה שונה במקצת: יַחַל יִשְׂרָאֵל אֶל ה'... וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל - - מִכָּל עֲוֹנֹתָיו". מליצה מופלאה! אנו מתוארים כאן כמצויים בשבי עוונותינו, בשבי הרעה שעשינו, הרודפת אחרינו כדי שנמשיך לחטוא. וגם על כך אנו מתפללים, ריבונו של עולם, עזרנו מצרותינו ואויבינו, אך גם מחולשותינו, שגיאותנו וזדונותינו.

מעתה יכולים אנו להבין את משמעות המנהג הסמלי של השלכת העוונות, ה'תשליך', הנוהג בראש השנה. אנו מתפללים להקב"ה כדברי מיכה (ז, יט): "יָשׁוּב יִרְחָמֵנוּ וְקָבַשׁ עֲוֹנֹתֵינוּ - - וְתִשְׁלִיךְ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטָּאתָם", לא כמי שמשליך אותם לבויב הרוע, אלא כמי שמדלל אותם בים של מעשים טובים. או אז, גם הקב"ה ידלל את חטאותינו בים החסד האינסופי אשר לו.